

УДК 316.62:159.9

Коробка Лариса Миколаївна, кандидат психологічних наук, доцент, старший науковий співробітник, головний науковий співробітник лабораторії психології мас і спільнот Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, вул. Андріївська, 15, м. Київ, 04070, тел.: (063) 4000777, e-mail: larisakorobka@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9306-0624>

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ СПІЛЬНОТНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ (НА ПРИКЛАДІ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПІЛЬНОТИ)

Анотація. Представлено аналіз проблеми ідентичності та її трансформації в умовах російсько-української війни, яка зачепила різні аспекти життєдіяльності людей, вплинула на трансформацію як поведінкових сценаріїв, так і на процеси соціальної категоризації. Показано, що в основі цієї війни лежить цивілізаційний конфлікт, це війна цінностей та ідентичностей. Отже робота із додання наслідків війни має починатися саме з освіти, світоглядних позицій та цінностей, які закладені в українську освіту, зі спрямування зусиль на формування й утвердження громадянської та проєвропейської української ідентичностей.

В цьому контексті, освітнє середовище розглянуто як простір де відбувається формування, трансформація і взаємодія ідентичностей. Актуалізовано роль освітян, як найбільш широкої верстви, яка впроваджує державну політику ідентичності та створює освітній простір, орієнтований на формування громадянської та утвердження проєвропейської української ідентичностей і соціальну консолідацію суспільства, особливо в умовах міждержавного воєнно-політичного протистояння.

Метою статті є висвітлення результатів дослідження особливостей прояву спільнотних ідентичностей та тенденцій їхнього розвитку в умовах російсько-української війни на прикладі педагогічної спільноти, в якому взяли участь 1294 особи. Як засвідчили отримані *результати*, попри травмівний вплив, ця війна виступила в якості найбільш виразного подразника активізації та укріплення національної і громадянської ідентичностей представників педагогічної спільноти та зміни самого значення приналежності до української нації, що виявляється у посиленні відчуження від радянської ідентичності та від росії, як країни агресора.

Отримані результати свідчать також про важливість освіти у житті як особи, так і громади, про зростання запиту на нові знання, про важливість усвідомлення представниками педагогічної спільноти досвіду, здобутого в умовах війни, про розуміння того, що шлях до згуртування та впровадження цінностей цивілізованого суспільства пролягає через освіту.

Ключові слова: спільнотні ідентичності, російсько-українська війна, вплив війни на ідентичність, педагогічна спільнота, освіта

Korobka Larisa Mykolayivna, PhD in Psychology, Associate Professor, senior research associate, Chief Researcher of the Laboratory of Masses and Communities Psychology Institute for Social and Political Psychology the National Academy of

FEATURES OF THE MANIFESTATION OF COMMUNITY IDENTITIES IN THE CONDITIONS OF WAR (ON THE EXAMPLE OF THE PEDAGOGICAL COMMUNITY)

Abstract. The article presents the analysis of the identity problem and its transformation in the context of the Russian-Ukrainian war, which has affected various aspects of people's daily life, and influenced the transformation of both behavioral scenarios and social categorization processes. It is shown that at the root of this war lies a civilizational conflict, it is a war of values and identities. Therefore, the work to overcome the consequences of the war should begin with education, worldviews and values embedded in Ukrainian education, with efforts directed toward the formation and affirmation of civic and pro-European Ukrainian identities.

In this context, the educational environment is considered as the space where identities are formed, transformed and interact. The role of educators is highlighted as the broadest stratum that implements state identity policies and creates an educational space aimed at the formation of civic and pro-European Ukrainian identities and social consolidation of society in the conditions of interstate military-political confrontation.

The purpose of the article is to highlight the results of the study of the characteristics of the community identities manifestation and trends in their development in the context of the Russian-Ukrainian war, using the example of the pedagogical community, in which 1294 people participated.

As the obtained *results have shown*, despite the traumatic impact, this war has acted as the most significant catalyst for the activation and strengthening the national and civic identities of representatives of the pedagogical community and a shift in the meaning of belonging to the Ukrainian nation, which is manifested in the increased alienation from the Soviet identity and from Russia as an aggressor country.

The results also indicate the importance of education in the life of both individuals and communities, the growing demand for new knowledge, the importance of the members of the pedagogical community recognising the experience gained in the conditions of war, the understanding that the path to unity and the implementation of civilized society values goes through education.

Key words: community identities, the Russian-Ukrainian war, war's impact on identity, pedagogical community, education

Постановка проблеми. Російсько-українська війна, як зовнішня загроза суверенітету України та руйнування нашої ідентичності, поставила нас перед новими викликами, що впливають на процеси трансформації як індивідуальної, так і колективної ідентичностей. Вона зачепила різні аспекти життєдіяльності людей, вплинула на трансформацію як поведінкових сценаріїв, так і на процеси соціальної категоризації. Ці виклики зумовлюють необхідність здійснення соціально-психологічної рефлексії щодо трансформації спільнотних

ідентичностей, особливостей їхньої взаємодії та тенденцій розвитку в умовах війни, розв'язаної рф проти Україні у різних сферах, зокрема й у сфері освіти.

Якщо говорити про сферу освіти, то в кризових умовах, в умовах війни, освіта, окрім своїх традиційних функцій, відіграє додаткову роль забезпечення психосоціального захисту населення, а її потенціал спрямовано на надання відповідей на сучасні виклики і проблеми суспільства, одними з яких є проблеми трансформації ідентичностей та їхньої взаємодії під впливом війни, адже освітнє середовище є тим простором де відбувається становлення та формування ідентичностей.

Однією з найважливіших складових у формуванні ідентичності підростаючого покоління та конструювання освітнього простору, орієнтованого на формування громадянської ідентичності і соціальну консолідацію, є педагогічна спільнота як носій цінностей, які закладені в українську освіту. Саме педагогічній спільноті відведено одну з найважливіших ролей у формуванні ідентичності підростаючого покоління та конструювання освітнього простору, орієнтованого на утвердження проєвропейської української ідентичності та соціальну консолідацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема ідентичності в останні роки привертає все більшу увагу науковців та розглядається в філософських працях, соціологічних дослідженнях, менеджменті такими сучасними дослідниками, як Є. Бистрицький [1]; О. Рафальський & Я. Калакура та ін. [2]; Z. Bauman [3]; E. Vaara & J. Tienari [4]; A. Sterbiling [5]; F. Fukuyama [6]; та ін.); в соціально-психологічних дослідженнях О. Кухарук [7]; І. Петровської [8]; M. Lewicka & B. Iwańczak [9]; J. Stets & P. Burke [10] та інших. Дослідниками ставиться низка актуальних питань про сутність ідентичності та межі її зміни; про вплив історичних, ментальних, культурологічних, політичних, соціально-економічних, етнодемографічних, регіональних, соціально-психологічних чинників на становлення та конструювання різних видів ідентичностей – Європейської, національної, громадянської, етномовної, регіональної, місцевої, професійної тощо.

Проблема розвитку ідентичності особистості в освітньому просторі обговорюється в дослідженнях українських науковців та освітян в контексті розвитку національної ідентичності студентської молоді (Д. Піонтковська) [11]; формування громадянської ідентичності школярів (Л. Костюк & Н. Муляр) [12]; особливостей освітнього простору сучасного суспільства в контексті розвитку ідентичності особистості (С. Позняк) [13]; проблем української освіти в умовах війни (С. Терепищій & Г.Хоменко та ін) [14]; потенціалу педагогічної спільноти у підвищенні адаптивності громадян до наслідків воєнного конфлікту (Л. Коробка) [15], значущості ролі освіти в умовах світоглядно-ціннісних суперечностей (Н. Глебова) [16].

Мета статті. Виявлення особливостей прояву спільнотних ідентичностей в умовах війни та тенденцій їхнього розвитку на прикладі педагогічної спільноти як суб'єкта впровадження політики ідентичності в освітній процес.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прагнення до набуття ідентичності викликане глибокою психологічною потребою людини в

упорядкованості уявлень про себе і своє місце в загальній картині світу. Визначення ідентичності це питання історичності буття спільноти, результатом якого є напрацювання цілого переліку алгоритмів як в сфері соціальної взаємодії всередині спільноти, так і у відносинах з навколишнім світом.

Ідентичності постійно оновлюються, утверджуються або видозмінюються як на рівні індивіда, так і на колективному рівні. Завдяки індивідам, які ідентифікують себе з означеною групою, спільнотою та діють від її імені, колективні ідентичності знаходяться в процесі узгодження, утвердження або зміни. Поняття «колективні ідентичності», як зазначає в своїй роботі А. Sterbling, включає будь-який процес формування спільноти, який призводить до чітко визначених соціальних утворень і комунікативні процеси самоідентифікації й ідентифікації з іншими мають визначальне значення [5, с. 416].

У нашій роботі ми використовуємо це поняття для позначення ідентичності спільноти в цілому та, відповідно спільнотну ідентичність визначаємо як «багаторівневий системний конструкт, що формується внаслідок осмислення особою своєї належності до певної спільноти та суб'єктивного ставлення до цієї належності на основі стійкого емоційного зв'язку, а також включення у свій внутрішній світ і сприйняття як власних, спільних норм і цінностей. Особа має стільки ідентичностей, скільки спільнот до яких вона реально або номінально належить та, які різняться за суб'єктивною важливістю» [17, с. 89].

Наявність у спільноти сформованої ідентичності, як стверджують дослідники, є важливою передумовою її *суб'єктності*, а також запорукою єдності [18]. В цьому контексті слід зазначити, що педагогічна спільнота є найбільш широкою верствою, яка впроваджує державну політику ідентичності та виступає *суб'єктом* соціального життя.

Як суб'єкт соціального життя, педагогічна спільнота має належні ідентифікаційні, мотиваційні, когнітивні, поведінкові спільнототворювальні ознаки. Дослідники вказують на те, що «педагогічна спільнота – це специфічна, досить численна і чітко виражена серед інших учасників суспільного життя номінально-реальна соціальна структура, яка має низку формальних і неформальних властивостей, що уможливають виконання нею місії із самовідтворення й розвитку суспільства, та яка залишається чи не єдино здатною до виконання своєї місії, а тому статусною і привабливою для нових членів» [19, с. 150].

Педагогічній спільноті належить важлива роль у конструюванні освітнього простору, в якому відбувається зростання особистості, її успішна соціалізація, формування соціальної ідентичності – національної, громадянської, професійної та інших ідентичностей, що дає підстави визначати її як потужну спільноту та говорити про її потенціал до консолідації.

Педагог, на думку дослідників, є однією з помітних постатей від яких залежить формування громадської думки, виступає як лідер цієї думки та впливає на оточення [20]. Наголошується на тому, що «освіта здатна зменшити кількість конфліктів у глобальному і локальному вимірах, а у перспективі – наблизити людство до табування насильства як такого. Зробити це під силу саме педагогам, тому що вони можуть наочно продемонструвати у навчальному процесі наскільки важливою є повага до прав кожної людини, її поглядів та цінностей» [14, с. 6].

Це дає підстави стверджувати, що освітяни своїм авторитетом здатні підтримати збереження українського суверенітету і ефективно впроваджувати політику ідентичності в освітній процес.

Сьогодні педагогічна спільнота (вчителі, викладачі, вихователі дошкільних закладів, майстри виробничого навчання, соціальні педагоги та шкільні психологи) переживає значні психологічні труднощі, які викликані наслідками пандемії та воєнних подій. Це вимагає від неї не лише переосмислення навчальної і виховної діяльності, а й спонукає до рефлексії над поняттями, що пов'язані з ідентичністю, громадянством, приналежністю, консолідацією та активною громадянською позицією відповідно до професійних засад і вимог, які ставить перед нею суспільство.

Говорячи про високий авторитет інституції освіти в суспільному житті, ми акцентували на тому, що освіта покликана виконувати системотвірну функцію в процесі досягнення суспільної злагоди завдяки реалізації свого консолідувального потенціалу, особливо в умовах суспільних змін, спричинених воєнним конфліктом та його наслідками [15 с. 62].

Безумовно, суспільству, спільнотам, громадам доведеться працювати із травмами й втратами, які спричинила війна та її наслідками. Водночас важливою постане робота щодо здійснення колективної рефлексії, усвідомлення того, що відбулося, що ми будемо робити, а чого робити не слід тощо, і таку роботу із наслідками війни потрібно буде починати саме з освіти, цінностей, які закладені в українську освіту та спрямувати зусилля на формування та утвердження громадянської та проєвропейської української ідентичностей тощо. Адже метою війни, розв'язаної росією проти України є руйнування української ідентичності. В основі цієї війни, як зазначають дослідники, лежить цивілізаційний конфлікт протилежних ідентичностей – проєвропейської української ідентичності та азійсько-російської, «совкової» [2, с. 361]. Отже це війна цінностей та ідентичностей.

В цьому контексті важливо говорити про зростання запиту на формування цінностей цивілізованого суспільства і розуміння того, що шлях до впровадження цих цінностей, як і до примирення, буде пролягати, зокрема через освіту та наголосити на пріоритетності освіти як найважливішого чинника формування ідентичностей, перш за все громадянської, яка виступає основою національного розвитку й національної безпеки, а також ролі педагога у цьому процесі.

У межах наукової роботи за темою «Соціально-психологічні ефекти взаємодії спільнотних ідентичностей в умовах війни» (2022-2024 рр. державний реєстраційний номер 0122U000841), відповідно до предмету дослідження до загального переліку ідентифікаційних координат нами було включено ті різновиди спільнотних ідентичностей, які, за нашим припущенням, можуть гармонійно співіснувати чи конфліктувати між собою в умовах війни та трансформуватися під її впливом – Європейська, національна, східнослов'янська, громадянська, етномовна, регіональна, локальна (місцева), релігійна, професійна спільнотні ідентичності.

Організація дослідження. З метою виявлення того, як змінилися настрої і погляди громадян після початку широкомасштабної російської воєнної агресії, особливостей прояву спільнотних ідентичностей і тенденцій їхнього розвитку в

умовах російсько-української війни, протягом травня – червня 2023 року було проведено он-лайн опитування.

В опитуванні взяли участь **1294 особи** (представники педагогічної спільноти – вчителі шкіл, вихователі дошкільних закладів освіти, психологи та соціальні педагоги закладів освіти) із Сумської, Рівненської, Запорізької та Дніпропетровської областей України.

Серед респондентів 90,5 % жінки, 9,5 % – чоловіки, з них 120 осіб (9,3%) віком від 18 до 29 років; 518 осіб (40%) – від 30 до 44 років; 582 особи (45%) – від 45 до 59 років та 74 особи (5,7%) віком старше 60 років. Такий розподіл за статтю пояснюється тим, що більшість педагогічних працівників цих закладів освіти в Україні – жінки.

Опитування було проведено за допомогою анкети, підготовленої з використанням google-інструментів. Анкета включала питання низки методик, зокрема методики «Оцінка позитивності та визначеності національної ідентичності» (модифікація українською Д. Піонтковської, Л. Співак) [11], опитувальника «Громадянська ідентичність» І. Петровської [21] та низку питань, спрямованих на виявлення ставлення респондентів до різних аспектів, елементів спільнотних ідентичностей, ставлення до освіти та поведінки у сфері освіти в умовах війни.

Результати дослідження. Нами було отримано масив даних та відповідні статистичні показники і, наразі ми представляємо результати первинного описового статистичного аналізу, зокрема аналіз відсоткового розподілу респондентів щодо відповідей на запитання анкети та отриманих середньогрупових показників за шкалами вказаних методик.

Наявність та ступінь ідентифікації за різними параметрами ми фіксували завдяки відповідям респондентів на питання анкети «**Наскільки важливо для Вас відчувати себе..**», в якому було наведено різні групи чи категорії осіб, із якими ми себе найчастіше співвідносимо та оцінити кожен із них за 5-бальною шкалою – від вкрай важливо до зовсім не важливо.

Аналіз відповідей на це запитання, відповідно до запропонованих варіантів ідентифікації, показав, що:

- **Українцем важливо почуватися** для **97% респондентів** (для 87% осіб вкрай важливо і 10% - скоріше важливо) і лише для 2,6% це не важливо
- **мешканцем села чи міста, де проживаю важливо почуватися** **77,5% осіб** (42% вкрай важливо і 35,5% скоріше важливо); для 17% – скоріше не важливо і зовсім не важливо
- **мешканцем свого регіону важливо почуватися** для **77%** (39% - вкрай важливо і 38% скоріше важливо); для 13,4% осіб - скоріше не важливо і зовсім не важливо
- **Громадянином України важливо почуватися** для **96,5%** (85,5% - вкрай важливо, 11% - скоріше важливо); і лише 2,5% зазначили, що їм це скоріше не важливо і зовсім не важливо
- **представником східно-слов'янської спільноти важливо почуватися** для **65,6% осіб** (29,6% вкрай важливо і 36% скоріше важливо); для 15,4% - скоріше не важливо і зовсім не важливо

- **представником радянського союзу важливо почуватися** лише для **3,5%** респондентів (2,5% – скоріше важливо і 1% вкрай важливо), тоді як для **87,5% це не важливо** (73,8% – зовсім не важливо і 13,7% скоріше не важливо)
- **Європейцем важливо почуватися** для **76,4% опитаних** (38,8% – вкрай важливо та 37,6% скоріше важливо); для 9,9% осіб - скоріше не важливо і зовсім не важливо
- **представником професійної спільноти важливо почуватися** для **86,3% респондентів** (52% – вкрай важливо і 34,3% – скоріше важливо); для 6,5% - скоріше не важливо і зовсім не важливо
- **представником своєї релігійної спільноти важливо почуватися** для **56,7% осіб** (25% – вкрай важливо та 31,7% скоріше важливо); 23,9% - зазначили, що їм це скоріше не важливо і зовсім не важливо.

Важливим елементом дослідження постало **ставлення респондентів** до різних елементів спільнотних ідентичностей. Так ставлення до атрибутів нації можна концептуалізувати як елементи змісту національної ідентичності, оскільки вони вказують на усвідомлені компоненти значення національної приналежності (українець – це той, хто шанує український гімн, прапор, незалежність, мову).

У цьому контексті ми запропонували респондентам надати відповідь на запитання: **«Як змінилося Ваше ставлення за останній рік, до...»**, обираючи один із варіантів відповідей відповідно до 5-бальної шкали: *значно погіршилося, децю погіршилося, важко сказати, децю покращилося, значно покращилося.*

Розподіл відповідей респондентів у відсотковому відношенні на питання **«Як змінилося Ваше ставлення за останній рік, до...»** виявився таким:

- до Гімну України – **ставлення покращилося у 92%** опитаних (79% – значно покращилося, 13% – децю покращилося); 7,2% - важко відповісти
- Прапору України – у **94% ставлення покращилося**; (83% – значно покращилося, 11% – децю покращилося); 5,6% - важко відповісти
- Незалежності України – у **94,4% ставлення покращилося** (85% – значно покращилося, 9,3 % – децю покращилося); 5% - важко відповісти
- Української мови – **ставлення покращилося у 96%** (87% – значно покращилося, 9% – децю покращилося); 3,2% -важко відповісти
- ЗСУ – **ставлення покращилося у 97%** (90% – значно покращилося, 7% – децю покращилося); 2,2% було важко відповісти
- Державної влади – у **68,3% ставлення покращилося** (40% – значно покращилося, 28,3% – децю покращилося); у 8,6% – погіршилося, 23,1% – важко відповісти
- Місцевої влади – у **41,7% ставлення покращилося** (16,6% – значно покращилося, 25,1% – децю покращилося); у 23,2% - погіршилося, 35% - важко відповісти
- Освіти – **ставлення покращилося у 53%** (25,6% – значно покращилося, 27,4% – децю покращилося); погіршилося у 13% осіб, 34% - було важко відповісти
- Євросоюзу – у **69,2% – покращилося** (40% – значно покращилося, 29,2% – децю покращилося); 25 % було важко відповісти у 5,8% ставлення погіршилося

- НАТО – у **62,7%** ставлення покращилося (35% – значно покращилося, 27,7% – дещо покращилося); 30% було важко відповісти, у 7,3% ставлення погіршилося

Ставлення погіршилося:

- до російської мови – у **92%** опитаних (79,5% – значно погіршилося, 12,5% – дещо погіршилося); 6,2% - важко відповісти
- до російської держави – у **96,9%** (92,6% - значно погіршилося, 4,3% дещо погіршилося); 1,6% - важко відповісти

Оцінка рівня розвитку національної ідентичності здійснювалася за допомогою методики «Оцінка позитивності та визначеності національної ідентичності» [11, с. 192-193], яка містить твердження, що належать до шкал валентності та визначеності (невизначеності) національної ідентичності.

За шкалою валентності досліджувані мали змогу набрати від 4 балів (негативний полюс шкали) до 20 балів (позитивний полюс шкали). Кількість набраних балів засвідчує конкретний рівень валентності національної ідентичності, а саме: 4-8 балів – низький, 9-11 балів – середній, 12-20 балів – високий.

Отримані результати показали, що *середній показник валентності національної ідентичності* досліджуваних представників педагогічної спільноти – 17,2 бали, що характеризує високий рівень валентності та знаходиться ближче до позитивного полюсу шкали.

Рівень визначеності національної ідентичності встановлюється за оцінками тверджень, які належать до шкали невизначеності національної ідентичності. За цією шкалою досліджувані мали змогу набрати від 4 (визначена ідентичність) до 20 балів (невизначена ідентичність). Загальна кількість балів свідчить про певний рівень визначеності національної ідентичності: 4-8 балів – високий, 9-11 балів – середній, 12-20 – низький.

Щодо кількісних показників за шкалою визначеності національної ідентичності, отриманий середній показник по вибірці складає 6,5 балів та міститься в межах від 4 до 8 балів, що відповідає високому рівню визначеності національної ідентичності представників педагогічної спільноти.

Отже можемо зазначити, що наша національна ідентичність, як і інші, зазнає змін та перебуває в розвитку, а її формування зумовлюється дією історичних, ментальних, соціально-економічних чинників, найбільш значущим з яких на сьогодні постала наявність небезпеки для існування держави та ідентичності українців, внаслідок розв'язаної росією війни та боротьба українців за збереження своєї ідентичності у цій війні. Значна кількість досліджуваних українців –представників педагогічної спільноти почала перетворювати своє життя, свою активність, свою діяльність у відповідності до принципів і цінностей, які вважаємо українськими.

І тут важливим є те, що в умовах війни – виникнення граничних загроз нашій ідентичності, увиразнюється екзистенційний сенс поняття ідентичності про який, як зазначають дослідники, свідчить рішучість відстоювання власного життєвого світу

навіть ціною власного життя, ціною неймовірних жертв, і це одна із таких *найбільших українських цінностей*, яка яскраво проявляється останнім часом [1].

Якщо говорити про *громадянську ідентичність* то, на думку І. Петровської, вона «передбачає самовизначення як громадянина незалежно від етнічного коріння та національного походження. Громадян як членів організації (держави) об'єднують спільні організаційні цінності, а також спільність проблем, обмежень і можливостей конкретного організаційного середовища держави. Тому громадянська ідентичність, на відміну від національної, є абстрагованою від етнічного походження і етнонаціональної культури» [8, с. 133].

Дослідження *громадянської ідентичності* та її складових було здійснено із застосуванням опитувальника «Громадянська ідентичність» (І. Петровської) [21], який розроблено за принципом побудови 5-бальної шкали Лайкерта (абсолютно не погоджуюсь – 1 бал; швидше не погоджуюсь – 2 бали, важко сказати – 3 бали, швидше погоджуюсь – 4 бали і повністю погоджуюсь – 5 балів). Опитувальник містить 20 тверджень, що характеризують громадянську ідентичність на поведінковому, емоційно-ціннісному та когнітивному рівнях. Оцінка громадянської ідентичності здійснюється за такими шкалами: «Патріотизм», яка об'єднує вісім пунктів опитувальника; «Активна громадянська позиція» охоплює шість пунктів; шкали «Відданість країні (Несхильність емігрувати)» та «Можливості самореалізації в Україні» – по три пункти в кожній.

Результати дослідження громадянської ідентичності та її складових засвідчили, що досліджувані представники педагогічної спільноти виявили *високий рівень патріотизму* – середній показник по вибірці за цією шкалою 38 балів із 40 можливих; *високий рівень активності громадянської позиції* – середній показник по вибірці за цією шкалою 26,7 балів із 30.

Середній показник за шкалою *відданості країні*, за яким визначається несхильність емігрувати – 8,7 балів із 15 можливих, що знаходиться в діапазоні значень середнього рівня. Щодо *можливостей самореалізації в Україні*, то цей показник також є в діапазоні середніх значень – середній показник по вибірці за цією шкалою 8,8 балів із 15. Загальний показник визначення рівня громадянської ідентичності – 82,2 бали із 100 можливих, що свідчить про високий рівень громадянської ідентичності у досліджуваних представників педагогічної спільноти.

З метою виявлення *ставлення респондентів до освіти* та поведінки у сфері освіти, активація яких зумовлена умовами війни, в анкету було включено твердження, сформульовані на основі попередньо виділених семантичних одиниць після опрацювання 74-х наративів, зокрема щодо зміни ставлення до освіти та відчуття її важливості в цих умовах.

Респондентам пропонувалося визначити ступінь згоди, обравши один із варіантів відповідей за 5-бальною шкалою (абсолютно не погоджуюсь, скоріше не погоджуюсь, важко сказати, скоріше погоджуюсь, повністю погоджуюсь) щодо наведених тверджень відносно себе та свого оточення.

Твердження *щодо себе*: Заклади освіти під час війни допомогли моїй громаді згуртуватися; Значущість освіти за цей рік для мене зросла; Життєвий

досвід, здобутий у цей час, допомагає мені у моїй професійній діяльності; У мене посилилось бажання вивчати щось нове.

Твердження *щодо свого оточення*: Під час війни заклади освіти допомогли іншим громадам згуртуватися; Для мого оточення значущість освіти зросла; Життєвий досвід, здобутий у цей час, допомагає моїм колегам у професійній діяльності; У мого оточення посилилось бажання вивчати щось нове.

Аналіз відповідей засвідчив, що 76% опитаних погодились, що під час війни заклади освіти допомогли їхній громаді згуртуватися; 81,8% осіб – зазначили, що значущість освіти за цей рік для них зросла; у 83,5% респондентів посилилось бажання вивчати щось нове, а 85,4% опитаних підтвердили, що життєвий досвід, здобутий під час війни, допомагає у їхній професійній діяльності.

Оцінка цих тверджень щодо оточення показала, що 76% досліджуваних вважають, що під час війни заклади освіти допомагають іншим громадам згуртуватися; 71% вважають, що значущість освіти для їхнього оточення за цей рік також зросла; 67,7% вважають, що у їхнього оточення посилилось бажання вивчати щось нове і 76,5% респондентів вважають також, що життєвий досвід, здобутий у цей час, допомагає їхнім колегам у професійній діяльності.

Такі результати засвідчили зростання у представників педагогічної спільноти розуміння важливості опрацювання отриманого досвіду, його використання в своїй професійній діяльності та необхідності набуття нових знань, а також важливості освіти та її ролі у згуртуванні громад під час випробувань в умовах війни.

Висновки. Отже можемо говорити про те, що проблема ідентичності українців в умовах війни постає одним із головних дискурсів і в повсякденному житті, і в психологічній науці. Вплив війни та її наслідків на життєдіяльність людей, ми розглядаємо як соціально травмівний, водночас травматичний досвід може сприяти активізації відновлювальних зусиль, знаходженню нових сенсів та цілей, здатності переробляти себе та приводити до позитивних змін на рівні особистості, спільноти, соціуму і, відповідно, до переосмислення і трансформації ідентичностей.

Як свідчать результати дослідження особливостей прояву ідентичностей в умовах війни на прикладі педагогічної спільноти, попри травмівний вплив, ця війна виступила в якості найбільш виразного подразника активізації національної свідомості та ідентичності. З початку повномасштабної агресії росії проти України відбувається укріплення національної та громадянської ідентичностей та зміна самого значення приналежності до української нації, що виявляється у посиленні відчуження від радянської ідентичності та від росії, як країни агресора та ізгоя.

Отримані результати також свідчать про важливість освіти у житті як особи, так і громади, про зростання запиту на нові знання, про важливість усвідомлення досвіду, здобутого в умовах війни, про розуміння того, що шлях до згуртування та впровадження цінностей пролягає через освіту. Ми визнаємо свободу як цінність і, наразі воюємо за свою свободу, за збереження своєї української проєвропейської

ідентичності, за європейські цінності, і тому нас у нашій боротьбі підтримує так багато країн і людей.

Визначення особливостей та соціально-психологічних ефектів взаємодії спільнотних ідентичностей у різних сферах, зокрема у сфері освіти в умовах воєнно-політичного міждержавного протистояння є перспективою подальших досліджень.

Література:

1. Бистрицький, Є. Народження чужого з ідентичності спільноти. *Ideology and politics journal*, 2020. 2 (16), 42-61.
2. Рафальський, О. (Кер.) Калакура, Я. (Ред.) Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність. Монографія. Київ : ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2022. 688 с.
3. Bauman, Z. Migration and Identities in the Globalized World. *Philosophy Social Criticism*, 2011. 37(4). 425-435.
4. Vaara, E., Tienari, J., & Koveshnikov, A. From cultural differences to identity politics: A critical discursive approach to national identity in multinational corporations. *Journal of Management Studies*. 2021. 58 (8). 2052-2081.
5. Sterbling, A. Collective Identities. In Edited by W. Merkel, R. Kollmorgen, & H.-J. Wagerer, *The Handbook of Political, Social, and Economic Transformation*. Oxford University Press, 2019. 416–420. URL: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198829911.003.0037>
6. Fukuyama, F. Identity: Contemporary Identity Politics and the Struggle for Recognition. London: Profile Books. 2018. 218 с.
7. Кухарук, О. Ю. Соціально-психологічні особливості етнічної ідентичності представників різних етномовних груп українського студентства. дис...канд. психол. н.: 19.00.05. Ін-т соціал. та політ. психології НАПН України. Київ. 2020. 202 с.
8. Петровська, І. . Трирівнева структура громадянської ідентичності особистості. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 2020. 46 (49). 131-138.
9. Lewicka, M. & Iwańczak, B. Uncompleted identity and its consequences: compensations and synergies in Ukrainian identifications. *Eurasian Geography and Economics*. 2018. 59 (3-4), 496-528.
10. Stets J. E. & Burke P. J. Identity theory and social identity theory. *Social Psychology Quarterly*. 2020. 63(3). 224–237.
11. Піонтковська Д. В. Психологічні особливості розвитку національної ідентичності студентської молоді : дис...канд. психол. н.: 19.00.07. Каменець-Подільський національний ун-т імені Івана Огієнка, 2017. 195с.
12. Костюк, Л., & Муляр, Н. Формування громадянської ідентичності школярів засобами правової культури. *Молодий вчений*, 2020. 6 (82), 329-333.
13. Позняк С. Особливості освітнього простору сучасного суспільства в контексті розвитку ідентичності особистості. *Проблеми розвитку ідентичності особистості в освітньому просторі: Матеріали круглого столу 20 жовтня 2022 року : Зб. матеріалів*. Київ: Міленіум, ВЦ «Просвіта», 2022. С.51-56. (електронне видання). URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/733041>
14. Терепищій С. О. (Ред.). Українська освіта в умовах війни : монографія. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2020. 234 с.
15. Коробка, Л. М. (Ред.) (2019). Спільнота в умовах воєнного конфлікту: психологічні стратегії адаптації : колективна монографія. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2019. 286 с.
16. Глебова Н. І. Формування культури суспільної довіри: освітній вимір. *Грані*. 2016. 1 (129). С. 92–98.
17. Коробка, Л. М. (2023). Види спільнотних ідентичностей: проблеми трансформації та взаємодії в умовах війни. *Проблеми політичної психології*. НАПН України, Ін-т соціал. та політ. психології. 2023. 13 (27). С. 86-97.

18. Ткачук А. Ф., Наталенко Н. В. (2020). Місцева ідентичність. Для територіальних громад і не тільки. К.: ТОВ "Видавництво "Юстон", 2020. 97 с.

19. Петрунько О. В. Консолідувальний потенціал педагогічної спільноти в умовах суспільних змін. *Проблеми політичної психології : зб. статей*. К. : Міленіум, 2016. Вип. 2 (16). С 146-156.

20. Анцибор А. І. Соціально-психологічні характеристики сільського вчителя як лідера громадської думки : *автореф. дис. .. канд. психол. наук за спец. 19.00.05*. Ін-т соціальної та політичної психології НАПН України. К., 2007. 18 с.

21. Петровська І. Р. (2016). Розробка та психометрична перевірка опитувальника "громадянська ідентичність". *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки*. 2016. 1 (1). 70-75.

References:

1. Bystrytskyi, Y. (2020). Narodzhennya chuzhoho z identychnosti spil'noty [The birth of the stranger from the identity of the community]. *Ideoloho-politychnyy zhurnal – Ideology and politics journal*. 2 (16), 42-61. (in Ukrainian).

2. Rafal's'kyu, O. (Ker.) Kalakura, YA. (Red.) (2022). *Tsyvilizatsiyna identychnist' ukrayinstva: istoriya i suchasnist'*. Monografiya [Civilizational identity of Ukrainians: history and modernity. Monograph.]. Kyiv: IPIEND named after I. F. Kuras NAS of Ukraine. (in Ukrainian)

3. Bauman, Z. (2011). Migration and Identities in the Globalized World. *Philosophy Social Criticism*. 37(4), 425-435. (in English)

4. Vaara, E., Tienari, J. & Koveshnikov, A. (2021). From cultural differences to identity politics: A critical discursive approach to national identity in multinational corporations. *Journal of Management Studies*. 58 (8). 2052-2081. (in English)

5. Sterbling, A. (2019). Collective Identities. In Edited by W. Merkel, R. Kollmorgen, & H.-J. Wagener, *The Handbook of Political, Social, and Economic Transformation*. Oxford University Press, pp. 416–420. URL: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198829911.003.0037> (in English)

6. Fukuyama, F. (2018). *Identity: Contemporary Identity Politics and the Struggle for Recognition*. London: Profile Books. (in English)

7. Kukharuk, O. Yu. (2020). Sotsial'no-psykholohichni osoblyvosti etnichnoyi identychnosti predstavnykiv riznykh etnomovnykh hrup ukrayins'koho student'stva [Socio-psychological features of ethnic identity of representatives of different ethno-linguistic groups of Ukrainian students]. *dys...kand. psykhol. n.: 19.00.05*. – diss.... Ph.D. psychol. Ciencias: 19.00.05. Institute of Social and Political Psychology of the NAES of Ukraine. Kyiv. (in Ukrainian)

8. Petrovs'ka, I. (2020). Tryrivneva struktura hromadyans'koyi identychnosti osobystosti [The three-level structure of a person's civic identity]. *Naukovi studiyi iz sotsial'noyi ta politychnoyi psykholohiyi – Scientific studies in social and political psychology*. 46 (49), 131-138. (in Ukrainian)

9. Lewicka, M. & Iwańczak, B. (2018). Uncompleted identity and its consequences: compensations and synergies in Ukrainian identifications. *Eurasian Geography and Economics*. 59 (3-4), 496-528. (in English)

10. Stets, J. E. & Burke, P. J. (2020). Identity theory and social identity theory. *Social Psychology Quarterly*. 63(3). 224–237. (in English)

11. Piontkovs'ka, D. V. (2017). Psykholohichni osoblyvosti rozvytku natsional'noyi identychnosti student's'koyi molodi [Psychological features of the development of the national identity of student youth] : *dys...kand. psykhol. n.: 19.00.07*. – diss.... Ph.D. psychol. ciencias: 19.00.07. Kamenets-Podilskyi National University named after Ivan Ohienko. (in Ukrainian)

12. Kostyuk, L. & Mulyar, N. (2020). Formuvannya hromadyans'koyi identychnosti shkolyariv zasobamy pravovoyi kul'tury. [Formation of the civic identity of schoolchildren by means of legal culture]. *Molodyy vchenyy – Young scientist*, 6 (82), 329-333. (in Ukrainian)

13. Poznyak, S. (2022). Osoblyvosti osvith'oho prostoru suchasnoho suspil'stva v konteksti rozvytku identychnosti osobystosti. [Peculiarities of the educational space of modern society in the context of the development of personal identity]. *Problemy rozvytku identychnosti osobystosti v osvith'omu prostori: Materialy kruhloho stolu 20 zhovtnya 2022 roku : Zb. materialiv*. – Problems of

the development of personal identity in the educational space: Materials of the round table on October 20, 2022: Collection. materials. Kyiv: Millennium, Prosvita Center, 2022. 51-56. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/733041> (in Ukrainian)

14. Terepyschyy, S. O. (Red.). (2020). *Ukrayins'ka osvita v umovakh viyny : monohrafiya*. [Ukrainian education in the conditions of war: a monograph]. Kyiv: Publishing House of M. P. Drahomanov State University of Applied Sciences, 2020. (in Ukrainian)

15. Korobka, L. M. (Red.). (2019). *Spil'nota v umovakh voyennoho konfliktu: psykholohichni stratehiyi adaptatsiyi : kolektyvna monohrafiya* [Community in conditions of military conflict: psychological strategies of adaptation: collective monograph]. Kropyvnytskyi: Imex-LTD, 2019. 286 s. (in Ukrainian)

16. Hlebova, N. I. (2016). Formuvannya kul'tury suspil'noyi doviry: osvitniy vymir [Formation of the culture of public trust: educational dimension] *Hrani*. 2016. 1 (129). 92–98. (in Ukrainian)

17. Korobka, L. M. (2023). *Vydy spil'notnykh identychnostey: problemy transformatsiyi ta vzayemodiyi v umovakh viyny* [Types of communal identities: problems of transformation and interaction in conditions of war.]. *Problemy politychnoyi psykholohiyi. NAPN Ukrayiny, In-t sotsial. ta polit. psykholohiyi*. – Problems of political psychology. National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Social Sciences. and flight psychology. 2023. 13 (27). 86-97. (in Ukrainian)

18. Tkachuk, A. F. & Natalenko, N. V. (2020). *Mistseva identychnist'. Dlya terytorial'nykh hromad i ne til'ky*. [Local identity. For territorial communities and not only]. Kyiv: Yuston Publishing House LLC. (in Ukrainian)

19. Petrun'ko, O. V. (2016). Konsoliduval'nyy potentsial pedahohichnoyi spil'noty v umovakh suspil'nykh zmin [Consolidation potential of the pedagogical community in the conditions of social changes]. *Problemy politychnoyi psykholohiyi : zb. statey*. – Problems of political psychology: collection. articles. Kyiv. Millennium 2016. 2 (16). 146-156. (in Ukrainian)

20. Antsybor, A. I. (2007). *Sotsial'no-psykholohichni kharakterystyky sil's'koho vchytelya yak lidera hromads'koyi dumky* [Social and psychological characteristics of a village teacher as a leader of public opinion.]: *avtoref. Dys.... kand. psykhol. nauk za spets. 19.00.05*. – abstract diss... Ph.D. psychol. sciences: 19.00.05. Institute of Social and Political Psychology of the National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv. 2007. (in Ukrainian)

21. Petrovs'ka, I. R. (2016). *Rozrobka ta psykhometrychna perevirka opytuval'nyka "hromadyans'ka identychnist"* [Development and psychometric testing of the "civic identity" questionnaire]. *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Seriya : Psykholohichni nauky* – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Psychological sciences. 2016. 1 (1), 70-75. (in Ukrainian)